
**MTA Law Working Papers
2016/16.**

**Reprezentativitás a magyar
ülnökrendszerben.
Egy empirikus vizsgálat alapkérdése I.**

*Badó Attila - Feleky Gábor -
Lőrinczi János*

**Magyar Tudományos Akadémia / Hungarian Academy of Sciences
Budapest**

ISSN 2064-4515

<http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Reprezentativitás a magyar ülnökrendszerben. Egy empirikus vizsgálat alapkérdése I.¹

2016-ban a magyar laikus bírósági rendszer átalakítására tett az Igazságügyi Minisztérium javaslatot a büntetőeljárás reform keretében. A szándék, mely 2018-tól jelentősen csökkentené a jogi végzettséggel nem rendelkező laikusok szerepét az igazságszolgáltatásban, beleillik abba a folyamatba, mely a poszt-socialista országokat az 1990-es évek óta jellemzi. Kutatócsoportunk még e reform szándékának ismerete előtt határozta el, hogy egy átfogó, az ülnökök és a szakbírák véleményét feltáró empirikus kutatást végez Magyarországon. Vizsgálatunkkal az ülnökrendszerről kívántunk képet kapni, miután több mint ötven éve nem került sor ilyen kutatásra. Úgy éreztük, hogy az ülnökök tevékenységének gyakran negatív megítélését sokkal inkább a mítoszok, a jogász szakmai fölény indukálta, más országokban is hasonló formában elhangzó negatív kijelentések alakították ki, semmint azok véleménye, akik akár laikusként, akár hivatásos bíróként valóban belelátanak a rendszer tényleges működésébe. A kutatás célkitűzése az volt, hogy a szakirodalmi források, jogszabályok elemzése és az ülnökök és bírák véleményének megismerése alapján, az ülnök rendszer aktuális állapotát megismerjük, és igény esetén a jogalkotó számára is de lege ferenda javaslatokat készítsünk. Jelen tanulmányban a laikus bíráskodás lényegét érintő egyik alapkérdést, a kiválasztás és reprezentativitás problémáját elemezzük.

Az egypártrendszer időszakában a szovjet mintára kialakított ülnökbíróságok korántsem erősítették a jogászokban azt a hitet, hogy a néprészvétel bármilyen értelmes célt szolgálna.² Jackson és Kovalev cikkében felvetődik, hogy az Európa Tanácsot alkotó országokban a legszegényebb, vagy az emberi jogokat a legkevésbé tiszteletben tartó jogrendszerekben szerény a laikus közreműködés, vagy egyáltalán nem létezik.³ Emellett kiemelik, hogy a volt kommunista jogrendszerekben a régi rendszer negatív tapasztalatai okán kerül sor a laikus részvétel csökkentésére, és példáik alapján jól látszik, hogy a fenti szempontok időnként átfedésben lehetnek. Michael Bobek a 2011-es cseh laikus bíráskodást érintő reformról is szóló írásában⁴ a laikus elem csökkentésére irányuló törvényhozói indokokat is felsorakoztatja, melyek a laikusok passzivitása, szerény közreműködése mellett az ülnökrendszer működtetésével járó technikai nehézségeket is jelenti. A magyar ülnöki rendszer átalakításánál⁵,

¹ A kutatás a K 120693 nyilvántartási számú, „A pártatlanság biztosítása az igazságszolgáltatásban. Összehasonlító vizsgálat” című projekt keretében készült.

² *Kulcsár Kálmán*: A népi ülnök a bíróságon. Bp., Akadémiai K., 1971. 127.

³ *Jackson, John D. - Kovalev, Nikolai P.*: Lay Adjudication in Europe: The Rise and Fall of the Traditional Jury. *Oñati Socio-Legal Series*. 2016. 6/2. 6. <http://ssrn.com/abstract=2782413> (2016.10.10.)

⁴ *Bobek, Michal*: Judicial Selection, Lay Participation and Judicial Culture in the Czech Republic: A Study in a Central European (Non) Transformation. *Research Paper in Law*. 2014. 3. 27. http://aei.pitt.edu/63516/1/researchpaper_3_2014_bobek.pdf (2016.10.10.)

⁵ *Be* tervezet ME/163/2015. Előterjesztés a Kormány részére az új büntetőeljárás törvény szabályozási elveiről. Készült: 2015. január 30. Budapest: Igazságügyi Minisztérium, 2015. p. 32. <http://www.kormany.hu/download/1/21/40000/20150219%20IM%20IM%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s%20az%20%C3%BAj%20b%C3%BCntet%C5%91elj%C3%A1r%C3%A1si%20t%C3%B6rv%C3%A9ny%20szab%C3%A1lyoz%C3%A1si%20elveir%C5%91.pdf> (2016.10.10.)

a részvétel csökkentésénél a törvényhozó a korábbi –meg nem nevezett – negatív tapasztalatokra, az ülnökrendszer nem jogállami múltjára és a más országokban is megfigyelhető tendenciákra hivatkozik⁶. Ülnöki részvétel csak a katonai büntetőeljárásokban és a fiatalkorúakkal szembeni büntetőeljárásokban marad. A reform gyakorlatilag azzal a következménnyel jár, hogy a törvényhozó az ítélezésben a továbbiakban a laikusok speciális (katonai, pedagógiai, pszichológiai) ismeretét, és nem az általános élettapasztalatát kívánja „kihasználni”. Bár a laikus részvétel jelentős korlátozását alátámasztó érvek meglehetősen bizonytalannak tűnnek, és a történelmi gyökerekre hivatkozás a számos demokratikus államban hasonló módon működő kevert bírósági rendszer miatt erőltetettnek tűnik, kétségtelenül a magyar jogásztársadalom jelentős részének elvárásait követi. Nyitott kérdés, hogy a laikusok szerepének csökkentése összefüggésben áll-e a független intézmények korlátozására irányuló kormányzati szándékokkal, vagy inkább annak lehetünk tanúi, hogy a jogász lobbiként érvényesítési akaratát a törvényhozásban?

Kutatócsoportunk még e reform szándékának ismerete előtt határozta el, hogy egy átfogó, az ülnökök és a szakbírák véleményét feltáró empirikus kutatást végez Magyarországon. Vizsgálatunkkal az ülnökrendszerről kívántunk képet kapni, miután több mint ötven éve nem került sor ilyen kutatásra. Úgy éreztük, hogy az ülnökök tevékenységének gyakran negatív megítélését sokkal inkább a mítoszok, a jogászai szakmai fölény indukálta, más országokban is hasonló formában elhangzó negatív kijelentések alakították ki, semmint azok véleménye, akik akár laikusként, akár hivatásos bíróként valóban belelátottak a rendszer tényleges működésébe. A kutatás célkitűzése az volt, hogy a szakirodalmi források, jogszabályok elemzése és az ülnökök és bírák véleményének megismerése alapján, az ülnök rendszer aktuális állapotát megismerjük, és igény esetén a jogalkotó számára is de lege ferenda javaslatokat készítsünk. Jelen tanulmányban a laikus bíráskodás lényegét érintő egyik alapkérdésre keressük a választ:

A magyar ülnökök rekrutációja során a reprezentativitás követelménye mennyiben érvényesül, és milyenek a kiválasztásra vonatkozó ülnöki és bírói vélemények?

Bár komplex vizsgálatunk számos kérdésre koncentrált, e problémakör vizsgálata jelentette kutatásunk egyik alapelemét, miután az ülnöki tevékenység hazai negatív értékelésének egyik kiindulópontját jelenti. A jogászok körében ma is elterjedt az a nézet, hogy a nyugdíjas korosztályt reprezentáló ülnökök már koruknál fogva sem lehetnek képesek a hatékony munkavégzésre.

Laikusokat a magyar igazságszolgáltatásban jelenleg kizárólag a szakirodalomban kevert bíróságként jelölt bírói tanács részeként alkalmaznak. Kevert bíróság alatt azt értjük, amikor az igazságszolgáltatás szakbírókból és laikus bíróból álló tanácsa hoz ítéletet egy bíróság elé kerülő ügyben úgy, hogy a tanácsban helyet kapó professzionális és laikus bírák elvileg azonos

⁶ „A büntetőügyekben 1949-ben általánossá tett ülnöki rendszer ennek megfelelően abból a megfontolásból fakadt, hogy a totalitárius államberendezkedés a független igazságszolgáltatást is teljesen maga alá akarta gyúrni. Eredeti rendeltetése miatt ezért jogállami keretek közt – az Alaptörvény U cikk (1) bekezdés első mondatára és az R) cikk(3) bekezdésére figyelemmel – változatlan formában nem tartható fenn. Az ülnökök általános körben történő igénybevétele helyett azon ügytípusok meghatározása szükséges, amelyekben a hatékony és igazságos ítélezést egy speciális szempontok alapján körülhatárolt társadalmi szerepvállalás valóban elősegíti.”

döntési kompetenciával vesznek részt a bírói ítélet meghozatalában.⁷ A tipikusan büntetőügyekben, vagy munkaügyi perekben szerephez jutó laikusok alkalmazására mindenekelőtt a római-germán jogcsalád keretei között találunk példát. Ilyen rendszer működik többek között Németországban⁸, Ausztriában⁹, Finnországban¹⁰, Norvégiában¹¹, Svédországban¹², általában a volt szocialista országokban¹³, vagy common law rendszereken belül Észak Írországban, illetve az Apartheid bukás óta Dél Afrikában¹⁴. E rendszerek közös jellemzője, hogy a tény és jogkérdésekben, büntető ügyekben a szankció kérdésében a jogi végzettséggel rendelkező, és szakmájukat hivatásként gyakorló szakbírák, és a tevékenységüket általában jogi végzettség nélkül ellátó laikusok együttesen, minden lényegi kérdésben azonos jogokkal döntenek. Jóllehet a szakbírák és laikusok aránya országonként változó képet mutat, alkalmazásukra a bírósági hierarchia különböző szintjein eltérő mértékben kerül sor, ám abban minden kevert bíróság egyezik, hogy bírák és laikusok közösen dönthetnek a bűnösség és ártatlanság, a tény és jogkérdésekben, a szankcióban. E kérdésekről az esküdtszéki rendszerekben a szakbíró és az esküdtszék megosztva határoznak, és míg a laikusok tipikusan a ténykérdésekről, addig a szakbíró pedig a jogkérdésről hoz döntést. (A szankció tekintetében változatos megoldásoknak lehetünk tanúi)

Az 1960-as években Magyarországon lezajlott, Kulcsár Kálmán vezette, a maga nemében egyedülálló jogszociológiai felmérésre pártállami keretek között került sor. Hipotézisünk az volt, hogy a jelentős társadalmi változások miatt az ekkor szerzett ismereteknek csupán kis töredéke lehet érvényes ma. Jóllehet az empirikus felméréshez e korábbi kutatás során feltett kérdések egy részét, némileg módosított formában a ma szolgálatot teljesítő ülnökök lekérdezésénél is felhasználtuk, a kérdőív kidolgozása során sokkal inkább a nemzetközi kutatások tapasztalataira építettünk. Inspiráló erővel bírt számunkra Sanja Kutnjak Ivkovic, illetve Stephan Machura horvát illetve német kevert bírósági rendszerekre irányuló kutatásai. Sanja Kutnjak Ivkovic azért is volt meghatározó e tekintetben, mert a kevert bírósági rendszerekre vonatkozó empirikus kutatások számára meggyőző elméleti megalapozást adott, amikor a Status Characteristics elméletet alkalmazta e problémamegoldó csoport (Task Oriented Group) tevékenységének értelmezéséhez.¹⁵

⁷ A laikus részvétel ezen típusára a kollaboratív jelzőt is használják *Dubber, Markus – Pihlajamäki, Heikki*: i.m. az angol nyelvű szakirodalomban a kevert bíróság elnevezés helyett.⁷ A kollaboratív jelző használatát azzal indokolják, hogy egy középkori esküdtszéki eljárás esetén a „mixed juries” kifejezést már „lefoglalták”, mely elnevezéssel akkor illeték az esküdtszéket, ha a testület különböző helyről származó esküdtekből állt össze. Az ezen elnevezés mellett érvelők szerint a laikus bíróságokra vonatkozó szakirodalomban szerencsésebb egy olyan fogalmat használni, mely nem okozhat zavart. *Jackson-Kovalev*: i.m. 2016 7.

⁸ *Machura, Stefan*: i.m. 451.; *Machura Stefan*: Fairness und Legitimitat. Baden-Baden, Nomos Verlag. 2000. 385.

⁹ *Schöffen und Geschworene in Österreich. Ein Überblick. Bundesministerium für Justiz.* 2015. 83.

¹⁰ *Pihlajamäki, Heikki*: From Compurgators to Mixed Courts: Reflections on the Historical Development of Finnish Evidence Law and Court Structure. *Revue internationale de droit pénal.* 2001. 72/1. 159.
http://www.cairn-int.info//article-E_RIDP_721_0159--from-compurgators-to-mixed-courts.htm (2016.10.10.)

¹¹ *Asbjorn Strandbakken*: Lay Participation in Norway. *Revue internationale de droit pénal* 2001. 72/1. 225.

¹² *Diesen, Christian*: Lay Judges in Sweden-A Short Introduction. *Revue internationale de droit pénal* 2001. 72/1. 313.

¹³ *Thaman, Stephen C.*: Juries and Mixed Courts in the former Soviet Republics of Central ASia, Lecture at the Cornell Law School Clarke Program in East Asian Law and Culture Conference: Citizen Participation in East Asian Legal Systems (Sep. 22, 2006).

¹⁴ *Seligson, Milton*: Lay Participation in South Africa from Apartheid to Majority Rule. . *Revue internationale de droit pénal* 2001. 72/1. 273. http://www.cairn-int.info//article-E_RIDP_721_0273--lay-participation-in-south-africa-from.htm (2016.10.10.)

¹⁵ *Ivkovic Sanja K*: i.m. 1031.

1. A kutatás módszertani korlátai

Eredeti elképzelésünk az volt, hogy a mintegy 5000 fős aktív ülnöki társadalomról a szakirodalmi, jogszabályi források elemzésén túl egy lényegében teljes körű lekérdezéssel kapjunk képet. A lekérdezésnél papíralapú kérdőíves (PAPI) technikát kívántunk alkalmazni, feltételezván, hogy a döntően idősebb korosztályból kikerülő ülnökök esetében kevésbé jöhet szóba az online kérdőíves (CAWI) változat. Ezzel párhuzamosan azt terveztük, hogy a számítógépet napi szinten használó bírákat online kérdőívvel keressük meg.

A kutatáshoz meg kellett kérnünk a bíróságok igazgatását 2011-től ellátó új, centralizált szervezet (az OBH) engedélyét. E tekintetben különösen biztató volt számunkra a Hivatal által meghirdetett „Nyitott Bíróság Program”, mely többek között az igazságszolgáltatás kutathatóságának bővítésével kecsegtetett. A vázolt kutatási terv és a megküldött kérdőív alapján megkaptuk az ülnök kutatás elvégzéséhez szükséges engedélyt. Adatfelvételi elképzelésünk arra épült, hogy a bíróságokon megjelenő ülnökök a helyszínen átvehetik a kérdőíveket, amelyeket egyénileg vagy csoportosan kitöltenek, s a kitöltött kérdőíveket munkatársaink begyűjtik. Az adatfelvétel szervezése a Törvényszékeken keresztül indult el. Néhány megyében még csak az előkészületek folytak, néhány megyében ugyanakkor csaknem teljes körű lekérdezésre került sor. A kutatás ezen fázisában az OBH elnöke váratlanul leállította az adatfelvételt, hivatkozással arra, hogy a kérdőívekben szereplő kérdésekről az OBH vezetése nem rendelkezett ismerettel.

Miután jeleztük, hogy a jelentős költséggel járó előkészületi munkák e döntés miatt kárba vesznek, az OBH engedélyt adott a kérdőív online változatban történő kitöltetésére. Ez azonban a várakozásnak megfelelően csak csekély eredményt hozott, így meghiúsult az az elképzelésünk, hogy teljes értékű összehasonlítást tudjunk végezni a Kulcsár-féle kutatással: ott ugyanis egy 1223 fős¹⁶ (ún. többlépcsős mintavételre épülő) adatbázis állt rendelkezésre, miközben mi egy mindössze 348 fős mintára támaszkodhatunk.

Ugyanakkor lehetőséget kaptunk arra, hogy a laikus részvétel értékelése tárgyában online kérdőív kitöltésére kérhessük meg a szakbírákat. Mintegy száz (109) hivatásos bírótól kaptunk kitöltött kérdőívet. Számos bíró az ülnöki intézménnyel kapcsolatos részletező véleményét is megosztotta velünk, mely önmagában jelentős értéket jelent.

Empirikus társadalomkutatóként természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy következtetési lehetőségei tekintetében mi az esszenciális módszertani különbség az alapsokaságot jól képviselő ill. az abból esetleges módon kialakuló¹⁷ mintára támaszkodó adatelemzés között. Éppen ezért komolyan felmerült részünkről az az alternatíva is, hogy a részleges magyarázóerő miatt veszni hagyjuk a kutatás során megszerzett adatainkat, lemondunk azok elemzéséről. Végezetül mégis arra a következtetésre jutottunk, hogy módszertani korlátai ellenére is elvégezzük a laikus részvétel ezen archívumának - mint egy korszak dokumentumának - elemzését. Időközben ugyanis megindult a laikus részvétel rendszerének leépítése a magyar igazságszolgáltatásban (nézőpont kérdése, hogy ezt a folyamatot „erőteljes szűkítésnek” vagy „kivezetésnek” nevezzük). Ez pedig azt jelentette számunkra, hogy kutatásunk lehet az utolsó híradás a poszt szocialista korszak ülnökrendszeréről.

¹⁶ A mintába a fővárosban és tíz kiválasztott megyében tevékenykedő ülnökök közül azok kerültek be, akik 1968. októberében szolgálatot teljesítettek (Kulcsár: 10-12.)

¹⁷ A főként az arányos területi reprezentációt nélkülöző kapott minta ugyanakkor azt mutatja, hogy igen nagy a hasonlóság a mintában szereplő megyék között az életkori sajátosság, a nemek szerinti összetétel, az iskolázottság és a munkaaktivitási státusz (a hatvan év fölöttiek, a nők, a diplomások és a nyugdíjasok-inaktívak látványos felülreprezentáltsága). Ennek ismeretében úgy véljük, hogy a kutatásunk – ha pontos arányok, adatok bemutatására nem is – de a főbb összefüggések bemutatására alkalmas lehet, tehát nem tekinthető pusztán tentatív jellegű válszkeresésnek.

2. Kiválasztás és reprezentativitás

A laikusok kiválasztásának módja a laikus bírászkodás alapvető célja szempontjából érdemel különös figyelmet. Attól függően, hogy a törvényhozó milyen célból kíván laikusokat alkalmazni, eltérő lehet a kiválasztási módszer. Amennyiben például az igazságszolgáltatás legitimitásának erősítése, a társadalom jogismereti szintjének emelése, és az igazságszolgáltatás külső ellenőrzésének biztosítása a legfontosabb cél, akkor a laikus bírói tevékenységet érdemes állampolgári kötelezettséggé tenni, és egy véletlenszerű kiválasztás talaján a reprezentativitás biztosítására is koncentrálni. Amennyiben valamilyen speciális szakismeret integrálása a cél a döntési folyamatba, akkor a kiválasztás bázisát természetesen a speciális tudással rendelkező társadalmi csoportnak kell jelentenie. Amikor Goldbach és Hans megpróbálják a kevert bírósági rendszerek kiválasztási mechanizmusait bemutatni, leginkább annak hangsúlyozására tudnak szorítkozni, hogy az esküdtek kiválasztásához hasonlóan, manapság számtalan különböző változata ismert az ülnökök rekrutációjának¹⁸. Kovalev és Jackson tanulmánya is utal a rendkívüli változatosságra.¹⁹ A politikai jellegű kiválasztástól kezdve a reprezentativitás követelményének érvényesítésén keresztül a speciális szakismeret szempontjának előtérbe állításáig számos változat létezik.

A különböző kiválasztási módszerek, és e módszerekre irányuló empirikus kutatások összehasonlító elemzése alapján mi azt a megállapítást tesszük, hogy a professzionális bírák szelekciójának globális trendjétől eltérően - a laikus bírászkodás lényegéből következően - a 20-21. században egyre hangsúlyosabb szerephez jut a néprészvétel reprezentativitásának kérdése. Ennek legfőbb indoka az, hogy megfelelő reprezentativitás mellett a bírászkodásban résztvevő laikusok érvényesíthetik a saját csoportjuk értékeit, normáit, igazságérzetét, és a bíróságok működésének társadalmi legitimitását is növelik azzal, ha az ülnökökön keresztül a társadalmi kontroll is érvényesül. Míg a szakbírák kiválasztásánál az érdem alapú rendszerek erősödésének lehetünk tanúi, és a reprezentativitás igénye csak halványan, és főképpen a szakirodalomban jelenik meg²⁰, addig a laikus bírák esetében ez utóbbi szempont jelentőségének fokozatos erősödését figyelhetjük meg a gyakorlatban. Mindezt a néprészvétel tipikus törvényhozói céljainak²¹ másrészt a pártatlan, elfogulatlan bírászkodás biztosítása érdekében veszik az utóbbi évtizedekben egyre komolyabban²². A társadalmi reprezentativitás kérdése a békebírói, az esküdtszéki és a „kevert bírósági” rendszerek vonatkozásában is növekvő jelentőséggel bír. Az esküdtszék esetében a reprezentativitás problematikájának évszázados lenyomatát nem csupán a szakirodalomban, vagy az ennek biztosítására irányuló jogszabályokban, hanem például az

¹⁸ („Juries, Lay Judges, and Trials Toby S. Goldbach Valerie P. Hans)

¹⁹ Kovalev Jackson i.m. 9.

²⁰ Lásd Kate. L. MALLESON: „Modernising the Constitution: Completing the unfinished business” in Guy CANIVET [et al.] *Independence, accountability and the Judiciary* (London: British Institute of International and Comparative Law 2006) Kate MALLESON – Peter RUSSEL: „Rethinking the merit principle in judicial selection.” *Journal of Law and Society* 2007/33(1) 126-140.

²¹ Badó Attila: A laikus bírászkodás létjogosultságának korlátairól a tudományos vizsgálatok tükrében, *Állam- és jogtudomány* • L V I I . évfolyam • 2 0 1 6 • 2 . szám • 3 – 1 5

²² Judith L. Maute: „English Reforms to Judicial Selection. Comparative Lessons for American States?” *Fordham Urban Law Journal* 2006/1. Article 13.

Egyesült Államok Szövetségi Legfelsőbb Bírósága által kidolgozott dogmatikában is megtalálhatjuk.²³ Mindennek hatása a kontinentális országokban működő esküdtszékek, vagy békebírói rendszerek esetében is kimutatható ma már²⁴. A kevert bíróságok esetében is érzékelhető a törekvés, hogy véletlenszerűségeen alapuló kiválasztással, és esetenként egyéb eszközökkel próbálják meg a reprezentativitás követelményét érvényesíteni. Ez még akkor is elmondható, ha a korhatár gyakran indokolatlan felemelésével²⁵, vagy bizonyos szakmák kizárásával²⁶ meghatározott társadalmi csoportok továbbra is „el vannak tiltva” a laikus bírói tevékenységtől és bizonyos jogrendszerekben még műveltségi „cenzusok” is léteznek²⁷ e területen. A kevert bíróságok estén a laikusok kiválasztásának mindkét szakasza (a laikus bírók kinevezése, majd konkrét ügyszám beosztása) vonatkozásában egyre több példát találunk arra, hogy a kiválasztás a reprezentativitás és a pártatlanság figyelembe vétele mellett történik.²⁸

3. A magyar ülnökök társadalmi reprezentációja

A magyar ülnöki rendszer esetében leszögezhetjük, hogy a reprezentativitásra törekvésnek nyomát sem találhatjuk meg a kiválasztásra vonatkozó jogszabályokban. Annak ellenére, hogy a jelenlegi ülnöki rendszer kifejezetten a társadalmi kontroll biztosítása céljából került kialakításra. A civil szervezetek és az önkormányzatok szerepe a kiválasztásban ugyan megalapozhatna egyfajta reprezentativitást, ám annak érvényesítésére nem léteznek technikai megoldások. A Kulcsár Kálmán által elvégzett vizsgálat óta gyakorlatilag nem is folytak kutatások ebben a tekintetben, aminek ehelyütt a pótlására vállalkozunk.

A reprezentativitás általánosságban természetesen nehezen értelmezhető, és hangsúlyozni kell, hogy minden szempontból reprezentatív képviselőt lehetetlen biztosítani. Ahogy Kulcsár Kálmán fogalmaz, „a bírói tanácsban helyet foglaló népi ülnök nem a társadalmat képviseli, hanem többféle dimenzióban is a társadalom valamely rétegét”.²⁹ Ennek megfelelően az ülnökök társadalmi reprezentativitásának vizsgálatakor meg kell határoznunk a laikus bíráskodás szempontjából fontos jellemzőket, amelyek szerint a reprezentativitást vizsgáljuk. Ezek a szempontok többnyire illeszkednek a Kulcsár Kálmán által is vizsgáltakhoz, így az ülnökök nemek szerinti, életkor szerinti, iskolázottság szerinti, foglalkozás szerinti, aktív-inaktív munkastátusz szerinti, nemzeti vagy etnikai csoporthoz tartozás szerinti összetétele szempontjából vizsgáljuk meg azt, hogy ezen szempontok szerint mennyire tükrözik vissza a társadalmi összetételt a megválasztott ülnökök.

²³ Badó Attila: Laikus bíráskodás és reprezentativitás. (A „fair cross section” doktrína) Acta Juridica et Politica 2000. 14p.

²⁴ Az angol békebírói rendszeren túl az egyik legfrissebb laikus bírói rendszer (juge de proximité Franciaországban) esetében is jól látható, hogy annak reprezentativitását a kutatók milyen precíz kutatásokkal elemzik. (Lásd: Antoine Pelicand- Jean-Philippe Tonneau: Les juges de proximité: Une étude du recrutement 2009. 121p.)

²⁵ Gyakori a választójognál megkövetelt magasabb minimális életkor előírása, amit mindenekelőtt az élettapasztalat meglétének szükségességével lehet indokolni. z ugyanakkor egy népes korosztály automatikus kizárását eredményezi.

²⁶ Görögországban például érdekes módon a tanárok nem lehetnek laikus bírák

²⁷ Catellani and Milesi i.m. 2006

²⁸ Kovalev i.m. 12.

²⁹ Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon, Akadémiai Kiadó, 1971.

3.1. Az életkor szerinti reprezentativitás

Ma Magyarországon ülnök az a 30. életévét betöltött, de 70. életévét be nem töltött, büntetlen előéletű, cselekvőképes magyar állampolgár lehet, aki közügyektől eltiltás hatálya alatt nem áll, bírói esküt tett és büntetlen előéletét hatósági erkölcsi bizonyítvánnyal igazolta.³⁰ Ez a szabályozás az életkor szerinti reprezentativitást eleve szűkíti azzal, hogy kizárja a 18-29 éveseket és a 70 évesnél idősebbeket az ülnökké válás lehetőségéből, tehát ebből a szempontból eleve csak „korlátozott” társadalmi reprezentativitásról beszélhetünk. Természetesen van indoka annak, hogy a szabályozás így történt, ezt már Kulcsár is említi, hogy „a népi ülnöki funkció megfelelő ellátásához bizonyos kor betöltése is kívánatos. A népi ülnököktől a bíraskodásban való közreműködésben éppen a laikus jellegű tapasztalatot várjuk a jogászai szaktudással szemben, ennek megszerzése pedig önmagában is időhöz kötött”³¹ Tehát az élettapasztalat megléte fontos a laikus bírók esetében, ami magasabb életkort feltételez, de ennek ellenére Kulcsár már az 1966-os vizsgálat eredményei alapján is megjegyzi, hogy „a kormegoszlás mégis túlságosan eltolódik a legidősebb korcsoportok felé”. Pontos adatot nem közöl, csak azt, hogy az 50 éven felüliek aránya nagyobb, mint az 50 év alattiaké. 2016-ban, 50 év elteltével, ha nem is állíthatjuk azt, hogy az ülnökök életkor csoport szerinti eloszlása pontosan megegyezik a vizsgálatunk adataival (a vizsgálat reprezentativitásának hiánya miatt), azt azonban igen, hogy az eltelt idő alatt nem fiatalodott az „ülnöki kar”, sőt talán még az a megállapítás sem túl kockázatos, hogy még az 1966-os helyzethez képest idősödött is. Bár az ülnökké választás alsó életkori határa 30 év, nem válaszolt egyetlen 35 év alatti ülnök sem a kérdőívünkre, ami valószínűsíti azt, hogy kevesen lehetnek ilyen fiatalok közöttük. Az 50 év alattiak aránya mindösszesen 6,4%, a 60 év felettieké pedig 72,5%, ami erőteljes eltolódást mutat még akkor is, ha azt feltételezzük, hogy az idősebbek (nyugdíjas korúak) több szabadidővel rendelkeznek, így nagyobb hajlandóságot mutattak a válaszolásra.

1. sz. táblázat Az ülnökök életkor-csoport szerinti eloszlása

Melvik korcsoportba tartozik Ön?		Esetszám	%	Érvényes %	Összevont %
Érvényes	35-39 éves	3	.9	.9	27,5
	40-44 éves	6	1,7	1,8	
	45-49 éves	13	3,7	3,8	
	50-54 éves	21	6,0	6,1	
	55-59 éves	51	14,7	14,9	
	60-64 éves	130	37,4	38,0	72,5
	65 éves vagy idősebb	118	33,9	34,5	
	Összesen	342	98,3	100,0	
Hiányzó	Hiányzó adat	6	1,7		
	Összesen	348	100,0		

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a 60-69 éves korcsoport népességén belüli aránya³² 11,8%, jóval alacsonyabb, mint a vizsgálatunkban tapasztalt arány, így az ülnökök életkor-összetételével kapcsolatban megfogalmazható, hogy a társadalmi reprezentativitás szempontjából erős torzulás jellemzi, ami a fiatalabb korcsoportok alul és az idősebb korcsoportok felülreprezentáltságát mutatja.

³⁰ A bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvény (továbbiakban: Bjt.) 212. § (1) bekezdés, 214. § (3) bekezdés, 18. § (1) bekezdés, 220. § (1) bekezdés d) pont

³¹ Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon, Akadémiai Kiadó, 1971.

³² 2011. évi népszámlálás, KSH, Budapest 2013.

3.2. Munkaerőpiaci státusz, aktív-inaktív ülnökök

Az ülnökök életkor-összetétele (a 60 éven felüliek magas aránya) már előre jelzi, hogy az aktív-inaktív arány is eltolódik körükben az inaktívak irányába. A kérdőívre válaszoló ülnökök 74,2%-a nyugdíjas, 16,9%-a aktív, - teljes vagy részmunkaidőben dolgozó, illetve vállalkozó - 1,8%-a alkalmi munkavállaló, 1,5%-a munkanélküli, 5,6%-ukról pedig nincs információnk, de valószínű, hogy ők is inkább az inaktívak csoportjába tartoznak (háztartásbeliek, kisegítő családtagok, stb.).

2. sz. táblázat Az ülnökök munkastátusz szerinti összetétele

		Esetszám	%	Érvényes	Összevont
Érvényes	teljes munkaidőben dolgozik	41	11,8	12,1	16,9
	részmunkaidőben dolgozik	10	2,9	3,0	
	saját vállalkozásában dolgozik	6	1,7	1,8	
	nyugdíj mellett dolgozik	40	11,5	11,8	74,2
	saját jogú (öregségi) nyugdíjas	187	53,7	55,3	
	özvegyi nyugdíjas	5	1,4	1,5	
	leszázállékolt. rokkantnyugdíjas	19	5,5	5,6	
	megbízási díjas vagy alkalmi munkákat végez	6	1,7	1,8	
	munkanélküli	5	1,4	1,5	3,3
	egyéb	19	5,5	5,6	5,6
Összesen	338	97,1	100,0		
Hiányzó	Hiányzó adat	10	2,9		
Összesen		348	100,0		

Ha figyelembe vesszük azt is, hogy vannak olyanok, akik a nyugdíj mellett dolgoznak, tehát nem tekinthetők „klasszikus inaktívoknak”, az inaktívok aránya - a munkanélküliekkel együtt - akkor is 62,4%. Kulcsár Kálmán két okból tartja problematikusnak a nyugdíjasok magas arányát az ülnöki munkában. Egyrészt „A nyugdíjas ülnökök által hordozott értékrend, társadalom felfogás, stb. ugyanis már csak generációs okokból is különbözhet a társadalom más rétegeitől. A különbség önmagában természetesen még nem probléma, de az arány már igen, mert azt jelenti, hogy a nyugdíjas ülnököknek a szemlélete jelenik meg a társadalmi környezet felfogásaként a bíróságon.”³³ Kulcsár tehát már a hatvanas évek végén figyelmeztet a fiatalabb és idősebb generációk értékeinek, normáinak, ismereteinek, világlátásának különbségeire és veszélyesnek tartja azt, ha valamelyik – jelen esetben a nyugdíjasok csoportja – a társadalmi arányainál lényegesen nagyobb arányban képviseli és érvényesíti azt a bírósági döntésekben. Ha napjainkban vizsgáljuk a generációs különbségeket, akkor nyugodtan kijelenthetjük, hogy a hatvanas évek közepéhez, végéhez képest sokkal nagyobb a különbség a nyugdíjas és fiatalabb generáció között, sőt azt is állíthatjuk, hogy erőteljes differenciálódás is bekövetkezett a generációk között, ma már Y generációról, Z generációról, stb. beszélünk. Ezeknek a generációknak a világlátása, értékeik, normáik, ismereteik is különböznek egymástól, így a társadalmi reprezentativitás problémája még élesebben vetődik fel napjainkban, mint a hatvanas évek végén. Kulcsár másik felvetése az ülnökök közötti magas nyugdíjas aránnyal kapcsolatban az, hogy „az ülnökök „előregedése” vagy „nyugdíjassá” válása nem használ a népi ülnöki funkció társadalmi presztízsének sem, s befolyásolja a bírósági munka „visszacsatolását” is e társadalmi környezet felé”. Ha elfogadjuk Kulcsár érvelését, hogy a magas nyugdíjas arány az ülnöki presztízs csökkenéséhez vezet, és megvizsgáljuk az ülnökök közötti nyugdíjas arány változását,

³³ Kulcsár Kálmán: A népi ülnök a bíróságon, Akadémiai Kiadó, 1971.

akkor azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjasok aránya az ülnökök között az 1966-os állapotokhoz képest (46-47%) tovább nőtt, így a további ülnöki presztízsvesztes is reális veszély.

3. sz. táblázat Az ülnökök iskolai végzettsége

Mi az Ön legmagasabb befejezett iskolai végzettsége?		Eset- szám	%	Érvényes %	Összevont %	
Érvé- nyes	8 általános	3	,9	,9	4,4	nem érett- ségizett
	szakiskola, szakmunkásképző	3	,9	,9		
	szakmunkásképző	9	2,6	2,6	31,5	érettségi- zett
	szakközépiskolai érettségi	50	14,4	14,7		
	gimnáziumi érettségi	57	16,4	16,8		
	főiskolai diploma vagy felsőfokú	147	42,2	43,2	64,1	diplomás
	egyetemi diploma	71	20,4	20,9		
Összesen	340	97,7	100,0			
Hi-	Hiányzó adat	8	2,3			
Összesen		348	100,0			

3.3. Iskolai végzettség

Az 1966-os vizsgálatból az ülnökök iskolai végzettségére vonatkozóan nincsenek adataink, de a foglalkozási adatokból következtethetünk rá, ugyanis a fővárosban az ipari és mezőgazdasági dolgozók aránya az ülnökök között 51,8%, vidéken pedig 63,9% volt, akiknek a többsége valószínűleg szakképzetlen illetve szakmunkás képzettségű volt. Az ülnökök között a szellemi dolgozók arányát Kulcsár Kálmán Budapesten 38,4%-ban, vidéken pedig 19,7%-ban határozta meg, azonban a szellemi foglalkozásúakkal kapcsolatban sem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy ez egyben magasabb iskolai végzettséget is takar, lévén ebben az időszakban még sokan úgy töltötték be szellemi foglalkozásokat, - adott esetben vezetői pozíciót - hogy nem rendelkeztek a megfelelő iskolai végzettséggel. Az iskolai végzettség reprezentativitásának szempontjából a jelenlegi országos adatok lehetnek mérvadóak számunkra, amelyek 2015-ben a következő összetételt mutatták³⁴: a szakképzetlenek (8. általános vagy 8. általánosnál kevesebb iskolai végzettségűek) aránya a 15 évesnél idősebbek között 23,77%, a szakképzettek (szakiskolai vagy szakmunkásképzőt végeztek) 23,98%, az érettségizettek 32,02%, a diplomásoké pedig 20,23% volt országosan. A vizsgálatunkban válaszoló ülnökök az országos adatokhoz viszonyítva egyetlen iskolai végzettség kategóriában közelítenek az országos adatokhoz, – az érettségivel rendelkezők aránya 31,5%, ami nem tér el a tényleges 32,02%-os országos adattól – de a másik két iskolai végzettség kategóriában lényeges eltérések tapasztalhatók az országos adatokhoz képest. A nem érettségizettek aránya (szakképzetlenek és szakképzettek) országosan 47,75%, (ami a felnőtt lakosság körében a valóságban kevesebb, mert a 18 év alatti középiskolába járók még 8 általános iskolai végzettséggel szerepelnek) de így is lényeges különbség van az országos helyzet és az ülnökök tekintetében, hiszen a válaszoló ülnököknek mindössze 4,4%-a nem rendelkezik érettségivel. A diplomával rendelkezők esetében pedig az országos 20,23%-hoz képest (ami a valóságban a felnőtt lakosság körében több lehet, mert az egyetemre járók iskolai végzettsége még érettségi volt) a válaszoló ülnökök 64,1%-a diplomás. Az iskolai végzettség tekintetében tehát a „közepe” reprezentatív, de a két „széle” erős torzulást mutat, a nem érettségizettek aránya lényegesen alacsonyabb, a diplomások aránya pedig kb. háromszor akkora, mint az országos arány. Ha az életkor kapcsán megfogalmazódott az az álláspont, hogy

³⁴ www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf015.html

az élettapasztalat okán valamennyire indokolt az ülnökök magasabb életkora, akkor az iskolai végzettség kapcsán is jogos lehet a magasabb iskolai végzettség irányába való „torzulás”, hiszen az ülnöki munka érdemi végzéséhez ismeretekre, az ok-okozati viszonyok megértésére, tudásra és tájékozottságra van szükség, amit a magasabb iskolai végzettség, az iskolázottság talán jobban biztosít.

3.4 Jelenlegi - nyugdíjasok esetén legutolsó – munkamegosztási státusz

Az iskolai végzettségi adatok (diplomások aránya 64,1%, érettségizetteké 31,5%) előrevetíti, hogy a foglalkozás tekintetében a szellemi foglalkozásúak lesznek erős többségben a fizikai dolgozókkal szemben. Kulcsár Kálmán az 1966-os vizsgálatban már azt tapasztalta, hogy a fizikai dolgozók a fővárosban és vidéken is a tényleges arányukhoz képest kevesebben voltak az ülnökök között, a szellemi foglalkozásúak pedig Budapesten és vidéken is felülreprezentáltak voltak. A torzulások azonban közel sem voltak olyan mértékűek, mint napjainkban, Budapesten a fizikai dolgozók aránya 59% volt, a megválasztott ülnökök körében 51,8%, vidéken pedig 82,2%-os arányukhoz képest a megválasztott ülnökök körében csak 63,9%. A szellemi foglalkozásúaknál mindkét esetben többen voltak a megválasztott ülnökök között, mint azt a tényleges arányaik indokolták volna, Budapesten a szellemi dolgozó aránya 27,3% volt, a megválasztott ülnökök között 38,4%, vidéken pedig 11,1% tényleges arányhoz képest a megválasztott ülnökök között 19,7%. Kétségtelenül figyelembe kell vennünk azokat a változásokat, amelyek az 1966-os vizsgálat óta bekövetkeztek a foglalkozási szerkezetben, hiszen 1966 óta jelentős átrendeződés következett be a fizikai és szellemi foglalkozások arányában Magyarországon is, a fizikai munkát végzők aránya csökkent a szellemi foglalkozásúaké nőtt, de közel sem olyan arányban, mint amit az ülnökök esetében tapasztalhatunk. A válaszolók foglalkozását tekintve 73,2%-uk tekinthető szellemi foglalkozásúnak, közöttük a többség valamilyen vezető beosztást tölt be – felső, illetve középvezető 28,9%, alsó vezető, irányító 17,3% - a fizikai dolgozók aránya pedig mindössze 4,5%. Ez az arány még akkor is nagyon alacsony, ha azt feltételezzük, hogy az egyéb választ adók mindegyike fizikai dolgozó, ami azonban bizonyára nincs így, mert közöttük is vannak szellemi foglalkozásúak.

4. sz. táblázat Az ülnökök foglalkozása, beosztása

Mi (volt) az Ön jelenlegi (legutolsó) foglalkozása, beosztása?					
		Esetszám	%	Érvényes %	Összevont %
Érvényes	felsővezető vagy középvezető	97	27,9	28,9	73,2
	alsó vezető, irányító	58	16,7	17,3	
	beosztott ügyintéző	67	19,3	19,9	
	ügyviteli-adminisztratív dolgozó	24	6,9	7,1	
	szakmunkás	13	3,7	3,9	4,5
	betanított vagy segédmunkás	2	,6	,6	
	egyéb	75	21,6	22,3	22,3
	Összesen	336	96,6	100,0	
Hiányzó	Hiányzó adat	12	3,4		
Összesen		348	100,0		

A foglalkozás tekintetében az a tendencia, amit Kulcsár Kálmán leírt az 1966-os vizsgálatuk kapcsán, hogy már akkor is többen voltak szellemi foglalkozásúak az ülnökök között, mint azt a tényleges arányuk indokolta volna – pedig abban az időben politikai okok miatt a munkásparaszt részvétel nagyon fontos szempont volt – napjainkra tovább folytatódott. Ha az arányok

nem is pontosan olyanok, mint azt a vizsgálatunk mutatja, – mivel a vizsgálatunk nem tekinthető reprezentatívnak – az több mint valószínű, hogy a szellemi foglalkozásúak a tényleges arányukhoz képest lényegesen nagyobb, a fizikai dolgozók pedig lényegesen kisebb arányban képviselik magukat az ülnökök között. A foglalkozások (volt foglalkozások) közül két olyan terület emelkedik ki ahonnan az ülnökök nagyobb arányban érkeztek, ezek, (1) a közigazgatás, politika (20,1%) és (2) a kultúra, oktatás, tudomány, egyház (29%) területei, az összes többi foglalkozási terület aránya 10% alatt van. A foglalkoztatottak tekintetében a közszférában (közalkalmazottként, köztisztviselőként) foglalkoztatottak dominálnak, arányuk 68,4%, a versenyszférában (gazdasági társaságnál, Rt-nél, Bt-nél, Kft-nél, stb.) foglalkoztatottaké 28%, a civil szférában (alapítványnál, KHT-nál, egyesületnél, stb.) dolgozók aránya pedig csupán 3,6% az ülnökök között.

3.5 Férfi és női ülnökök

Az 1966-os vizsgálat adatai a férfiak felülreprezentáltságát mutatta a budapesti és a vidéki ülnökök körében is, Budapesten kb. 8%-kal, vidéken pedig kb. 19%-kal volt magasabb a férfi ülnökök aránya a tényleges arányuknál. A társadalmi arányok az elmúlt 50 évben lényegesen nem változtak a nemek összetételét illetően, összességében ma is az 50 évvel ezelőtti arányok érvényesek, kb. 47-48% férfi és 52-53% nő alkotja a magyar társadalmat. Az ülnökök nemi összetételét illetően azonban két fontos változás is megfigyelhető, egyfelől az 1966-os állapothoz képest változás következett be, immár a nők vannak felülreprezentálva a tényleges arányukhoz képest, másrészt pedig ez a felülreprezentáltság a vizsgálat adatai szerint jelentős mértékű, a válaszoló ülnökök majdnem 71%-a nő, ami a tényleges arányukhoz viszonyítva számottevő különbség.

5. sz. táblázat Az ülnökök nemek szerinti eloszlása

		Az Ön neme:		
		Esetszám	%	Érvényes %
Érvényes	férfi	100	28,7	29,2
	nő	242	69,5	70,8
	Összesen	342	98,3	100,0
Hiányzó	Hiányzó adat	6	1,7	
Összesen		348	100,0	

Kulcsár Kálmán az 1966-os vizsgálat során az ülnökök nemek szerinti összetétele kapcsán az adatokon „túlterjeszkedő” megállapítást is tett: a megoszlást társadalmi aktivitási mutatóként is értelmezte. Úgy fogalmazott, hogy „a formai egyenjogúság ellenére a nők közéleti passzivitásának stabilizálódása felé”³⁵ mutatnak az adatok. A mai adatok lényegesen eltérő nemek szerinti megoszlást mutatnak, mégpedig a nők erős számbeli dominanciáját tükrözik. Ez tényleg felülreprezentáltságot jelent-e, s ha igen, akkor értelmezhetjük-e ezt „aktivitási” mutatóként? Ha a demográfiai tényezőt nézzük, akkor valóban beszélhetünk felülreprezentáltságról, még akkor is, ha tudjuk egyfelől azt, hogy az ülnöki munkát végzők közel háromnegyede (72 %) 60 éves vagy idősebb, másfelől pedig azt, hogy a nők aránya ebben a korcsoportban már némileg meghaladja a 60 százalékot (60,2). Ez azonban még nem magyarázza meg a nők 71 százalékos

³⁵ Kulcsár i.m. 55.

arányát az ülnökök között. További tényezőként kell figyelembe vennünk, hogy az ülnöki munkában (s úgy tűnik, már magában a jelölésben is) fontos szerepet játszik a pedagógusi képzettség és gyakorlat. Ülnökeink közel harminc (28,4) százaléka nyilatkozott úgy, hogy leginkább pedagógiai tudásának, képzettségének vette hasznát ülnöki munkája során, s az ilyen pedagógiai háttérrel rendelkezők 77 százaléka nő volt. A pedagógus pálya elnöiesedésére vonatkozó közvetett adataink összhangban lévőknek mutatkoznak egy húsz évvel ezelőtti reprezentatív adatfelvételtől származó megfelelő adatokkal³⁶. A demográfiai tényező alapján még nem, de a pedagógiai tényező figyelembe vételével már magyarázatot találhatunk a nők felülreprezentált-ságára. Az azonban kérdéses, hogy ez egyúttal mennyiben mutatja a nők növekvő társadalmi aktivitását. Ennek eldöntése a jelölési folyamat beható ismeretét igényelné.

3.6. Nemzeti és etnikai kisebbségek részvétele az ülnöki munkában

A 2011-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon a nemzeti és etnikai kisebbségek aránya 6,5%³⁷, amit a 13 elismert nemzeti, etnikai kisebbséghez való tartozás „önbesorolásos” módszerével határoztak meg. Az ülnökök körében nemzeti, etnikai csoporthoz való tartozást a válaszolók 4,8%-a jelzett, ami első ránézésre nem különbözik lényegesen az országos 6,5%-os aránytól.

6. sz. táblázat Az ülnökök nemzeti, etnikai kisebbségekhez való tartozása

Tartozik-e Ön valamelyik magyarországi etnikai kisebbségi csoporthoz?		Esetszám	%	Érvényes %
Érvényes	nem tartozom	316	90,8	95,2
	igen, tartozom	16	4,6	4,8
	Összesen	332	95,4	100,0
Hiányzó	Hiányzó adat	16	4,6	
Összesen		348	100,0	

A részletesebb területi elemzés azonban kimutatta, hogy a 16 fő közül, - akik magukat valamely kisebbséghez tartozónak mondták - 10 fő Békés megyei bíróságon ülnök, a többiek pedig négy egyéb megyei (1-1 fő), illetve 2 fő a fővárosi bíróságokon. Ez azt mutatja, hogy jelentős lehet a területi különbség ezen a téren, ami természetesen összefügg a hazai nemzeti kisebbségek országos belüli területi eloszlásával is. Vannak olyan megyék, ahol Békés megyéhez hasonlóan magas volt a kitöltők száma mégsem jelezte senki a nemzeti, etnikai csoporthoz való tartozását. Ugyanakkor a viszonylag jelentős számú román és szlovák nemzeti kisebbséggel rendelkező Békés megyében a válaszolók 13%-a (ez 10 főt jelent) valamely (négyen a román, hárman pedig a szlovák) etnikai kisebbséghez tartozónak vallotta magát.

³⁶ Egy 1996-ban végzett országosan reprezentatív vizsgálat (N=2411) összességében úgy találta, hogy az alap- és középfokú oktatási intézményekben beosztottként munkát vállaló tanítók és tanárok 75,3%-a nő volt. Az akkori 20-39 éves (ma 40-59 éves) korcsoportban 76,7 %; a 40-59 éves (ma 60-79 éves) korosztályban pedig 74,3 % volt a nők aránya. Lásd Deák Zsuzsa – Nagy Mária: Társadalmi és szakmai mobilitás. <http://ofi.hu/tudastar/tanari-palya/tarsadalmi-szakmai>

³⁷ 2011. évi népszámlálás, KSH, Budapest 2013.

Mi a helyzet a legnagyobb hazai kisebbséggel, a romákkal? Mintánkban mindössze két ilyen identitású ülnök szerepel. Ez 0,6 %-os³⁸ reprezentációnak felel meg. Hogyan értékelhetjük ezt az arányt? A romák lakosságon belüli arányával kapcsolatban egyrészt a 2011-es népszámlálás önbevalláson alapuló adataiból, másrészt pedig kutatói becslésekből indulhatunk ki. Az önbevallás alapján 315 ezer (3,2 %), kutatói becslés alapján 650-750 ezer (6,5-7,5 %) romáról beszélhetünk³⁹. Mivel kutatásunk is értelemszerűen „önbevallási” alapon készült, így módszertani okok miatt a népszámlálási adatok függvényében kell megvizsgálnunk a romák mikénti reprezentációját az ülnöki munkában. A romák társadalombeli korstruktúráját⁴⁰ és az ülnöki munkában résztvevők korösszetételét⁴¹ figyelembe vevő számításaink szerint a kutatásunk során kapott nagyon szerény 0,6 %-os arány kb. fele a statisztikai értelemben „elvárható” (1,4 %-os) arálynak. A „hiányzó” 0,8 %-ra egyértelműen az ad magyarázatot, hogy az ülnöki munka terén preferált iskolázottság⁴² tekintetében a roma lakosság mutatói⁴³ lényegesen kedvezőtlenebbek.

Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a nemzeti, etnikai kisebbségek képviselői jelen vannak a bíróságokon ülnökként, nincsenek kirekesztve az ülnöki munkából, de tényleges arányuk az általunk mért kb. ötszázalékosnál valamivel alacsonyabb lehet. Ez a tényleges arány jelentős területi különbségeket mutathat: egyfelől „objektíve” összefügghet az adott térség etnikai összetételével, de „szubjektíve” szerepet játszhatnak benne a jelölési folyamatban résztvevő intézményes szereplők területenként eltérő gyakorlatai (preferenciái) is.

4. Az ülnökök kiválasztására vonatkozó kutatási eredmények

Az ülnökök választása ma Magyarországon a különböző társadalmi szervezetek – a politikai pártok kivételével – javaslata alapján, attól függően, hogy az ülnök mely bíróságra lesz kinevezve, különböző önkormányzati testületek döntésétől függ. Ezek az önkormányzatok döntenek arról, hogy a javasolt személyek közül kik kerülhetnek az ülnöki testületekbe, de nagyon valószínű, – legalább is a kutatásunk adatai azt mutatják – hogy a döntéseikben a társadalmi reprezentativitás szempontja nem játszik szerepet. Kutatásunkban megkérdeztük az ülnököket és a bírókat is, hogy szerintük milyen módon kellene kiválasztani az ülnököket, jó-e a mostani rendszer, vagy más választási megoldásra lenne szükség.

Mindkét csoportban a többség azt tartaná jónak – ülnökök 54,6%-a, a bírók 62%-a – ha a bíróságok döntenének az ülnökök kiválasztásáról, az ülnökök kb. 40%-a elégedett a jelenlegi rendszerrel, a bírók kritikusabbak, náluk csak kb. 20% tartja jónak a jelenlegi rendszert. Az ülnökök 5,3%-a, a bíróknak pedig 14,8%-a gondolja azt, hogy valamilyen más testületnek kellene döntenie a kiválasztásról. Érdekes, hogy azt az opciót, hogy valamilyen más módon kellene kiválasztani az ülnököket, az ülnökök közül senki, és a bírók közül is csak 2,8% választotta. A legnépszerűbb megoldással – a bíróságok döntsének az ülnökök kiválasztásának kérdésében – érdemes felvetni azt a tapasztalatot, ami már az 1966-os vizsgálatban is megfogalmazódott, hogy a népi ülnököknek kiválasztottak eleve torz összetételét tovább torzította a bíróságokon a konkrét ügyekre való behívás, melynek során a bíróság sajátos szempontjai érvényesültek. Ha

³⁸ Az etnikai kisebbségi csoporthoz tartozásra 348 megkérdezett közül 332-en válaszoltak.

³⁹ Nincs hely kitérni annak taglalására, hogy az önbevallás alapján lényegesen alulbecsüljük a romák arányát, továbbá arra sem, hogy a kutatói becslések terén mutatkozó időnként lényeges nagyságrendbeli különbségek az eltérő besorolási logikákra vezethetők vissza.

⁴⁰ A max. 14 éves csoportban még 7 %-os; a 15-39 éves korosztályban már csak 3,9 %-os; a 40-59 éves kohorszban 2,3 %-os; a 60 éves és idősebb korcsoportban pedig mindössze 0,6 %-os arányban találhatók.

⁴¹ A 60 év alatti ülnökök aránya 28 %; a 60 éves és idősebb korcsoporté pedig 72 %.

⁴² Mint láthattuk, az ülnökök 95 százalékának van érettségije vagy diplomája.

⁴³ A 2011-es népszámlálás megfelelő adatain végzett számításaink szerint a 20-79 éves korcsoportba tartozó romák (roma-identitásúak) 7, 0 százaléka rendelkezik érettségivel vagy diplomával.

ez még ma is így van, akkor jogosan feltételezhetjük, hogy a bíróságok ülnök-kiválasztása esetében még a mostanihoz képest is tovább torzulna az ülnökök társadalmi reprezentativitása.

7. sz. táblázat Melyik a legjobb ülnökválasztási módszer?

Ön melyik megoldást tartaná a legjobbnak az ülnök jelöltek kiválasztásában?				
	Ülnökök		Bírók	
	Eset-szám	%	Eset-szám	%
továbbra is az önkormányzatok képviselőtestülete döntsön a kiválasztásról	136	40,1	22	20,4
a bíróságok döntsenek a kiválasztásról	185	54,6	67	62,0
valamilyen más szakmai szervezet döntsön a kiválasztásról	18	5,3	16	14,8
egyéb módon történjen a kiválasztás	0	0	3	2,8
Összesen	339	100,0	108	100,0

Megkérdeztük az ülnököket és a bírókat is arról, hogy az ülnöki munkára jelentkezők esetében az alább felsoroltak közül mely három kiválasztási szempontot tartják legfontosabbnak. Az ülnökök és a bírók preferenciái között szinte alig találunk különbséget, egyöntetűen a jelölt élettapasztalatait, a jelölt valamilyen hasznosítható szaktudását, a jelölt önálló gondolkodásmódját, a jelölt iskolázottságát, és a jelölt tájékozottságát az ülnöki munkával összefüggő kérdésekben tartották a legfontosabb szempontoknak, ami azt mutatja, hogy az ülnökök életkori, iskolázottsági, foglalkozásbeli torzulásai tulajdonképpen megfelelnek az ülnökök és a bírók elvárásainak is.

8. sz. táblázat Az ülnökök kiválasztásának három legfontosabb szempontja

	Ülnökök		Bírók	
	Eset-	%	Eset-	%
a jelölt élettapasztalatai	224	23,2%	81	25,1%
a jelölt valamilyen hasznosítható szaktudása	177	18,3%	76	23,5%
a jelölt iskolázottsága	155	16,0%	49	15,2%
a jelölt tájékozottsága az ülnöki munkával össze-	103	10,7%	27	8,4%
a jelölt közéleti aktivitása, elfogadottsága, támoga-	57	5,9%	10	3,1%
a jelölt alkalmazkodni tudó személyisége	52	5,4%	11	3,4%
a jelölt önálló gondolkodásmódja	177	18,3%	60	18,6%
a jelölt helyi ismertsége	12	1,2%	5	1,5%
egyéb szempont	9	,9%	4	1,2%
a legjobb megoldás a sorsolás lenne	1	,1%	0	0,0%
Összesen	967	100,0%	323	100,0%

Az, hogy egyéb szempontot, illetve a véletlenszerű kiválasztást szinte senki nem tartotta fontosnak, arra utal, hogy az ülnökök kiválasztásának szempontjai között – sem az ülnökök, sem a bírók részéről - fel sem merül a társadalmi reprezentativitás szükségessége.

Talán éppen ezeknek a tapasztalatoknak a kapcsán érdemes lenne megbeszélni, szakmai vitát folytatni az ülnökök kiválasztásának módjáról, állást foglalni a társadalmi reprezentativitás fontosságának kérdésében. Amennyiben a társadalmi reprezentativitás fontosnak ítélik, akkor arról is diskurzust kellene folytatni, hogy milyen módon lehet úgy kiválasztani az ülnököket, hogy azok ténylegesen reprezentálják a társadalmat bizonyos fontos szempontok szerint, mert a jelenlegi kiválasztási rendszer - ahogy a fenti adatok mutatják - ezt nem biztosítja.

Konklúzió

Kutatócsoportunk egy átfogó, a magyar ülnökök és szakbírák véleményét is feltáró empirikus kutatás elvégzésére vállalkozott a magyar kevert bíróságok működése vonatkozásában, miután több mint ötven éve nem került sor ilyen vizsgálatra. Jelen tanulmány a magyar ülnökök kiválasztásának, reprezentativitásának, az ülnöki tevékenység szerepének és súlyának értékelését tűzte ki célul. A magyar igazságszolgáltatás központi igazgatását ellátó szervezet sajnálatos döntése miatt kérdőíves kutatásunk szűkebbre sikeredett, mint azt terveztük. Ennek ellenére, a jogszabályi környezet megismerése, és a magyar laikus bírósági rendszer gyökereinek feltárása mellett a bírák és ülnökök véleménye is új ismeretekkel gazdagította a kevert bíróságok működésére vonatkozó tudásunkat.

Kutatásunk egyik alapkérdése az volt, hogy a magyar ülnökök rekrutációja során a reprezentativitás követelménye mennyiben érvényesül, és milyenek a kiválasztásra vonatkozó ülnöki és bírói vélemények?

A különböző kiválasztási módszerek, és e módszerekre irányuló empirikus kutatások összehasonlító elemzése alapján az volt a kiindulópont, hogy a 20-21. században egyre hangsúlyosabb szerephez jut a néprészvétel reprezentativitásának kérdése. Ennek legfőbb indoka az, hogy megfelelő reprezentativitás mellett a bíráskodásban résztvevő laikusok érvényesíthetik a saját csoportjuk értékeit, normáit, igazságérzetét, és kellő mértékű reprezentativitás megléte esetén az igazságszolgáltatás legitimitása is erősödhesen. Feltételezésünk az volt, hogy 1990-től, a monolitikus államberendezkedés összeomlásától kezdve a jelentős társadalmi változások miatt még akkor is változnia kellett az ülnökök társadalmi összetételének, ha sem a reprezentativitás javítására, sem egyéb változtatására irányuló jogpolitikai intézkedések nem történtek. Feltételezésünk beigazolódni látszott, miután az 1960-as évekhez képest az ülnökök megoszlásában komoly változások következtek be, miközben a társadalmi reprezentativitás nem javult. Az megállapítható, hogy az ülnöki kar egyáltalán nem fiatalodott, inkább egyfajta idősödést konstataháltunk vizsgálatunk alapján, amit a különböző generációk közötti, ma sokkal markánsabb felfogásbeli különbségek miatt komoly problémának tartunk. A ma már „Z” generációt is magában foglaló társadalomban egy idős korosztály, azon belül is az inaktív túlréprezentáltsága kétségessé teszi a néprészvétel eredeti céljának megvalósulását, és Kulcsár megállapításához igazodva, az ülnöki tevékenység presztízscsökkenéséhez vezet. Az ülnöki tevékenység jellege miatt talán kevésbé problematikus a diplomások és szellemi foglalkozásúak felülreprezentáltsága. A Kulcsár vizsgálattal ellentétben (mely még a férfiak magasabb arányát mutatta ki az ülnöki karon belül) a nők jelentős túlsúlya is igazolást nyert. A magyar nők is nagyobb hajlandóságot éreznek arra, hogy az igazságszolgáltatás munkájában, akár laikusként, akár hivatásos bíróként) részt vegyenek. A kisebbségek tekintetében a vizsgálat egy félrevezetően pozitív eredménnyel zárult, köszönhetően a nagy területi eltéréseknek. A román határhoz közeli megyében jelentős számú román nemzetiségű ülnök volt kimutatható, miközben sok megyében egyetlen kisebbségi csoporthoz tartozó ülnök sem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a különböző kisebbségi csoportok képviselője a legcsekélyebb mértékben is biztosítva lenne. Ami kijelenthető, hogy a válaszadók között az igazán komoly létszámú, és mérhető előítéletet teremtő

roma kisebbség egyetlen tagját sem lehetett beazonosítani. A kiválasztási eljárás kapcsán kutatásunk arra a megállapításra jutott, hogy a jelenlegi kiválasztási rendszer nem felel meg még a néprészvétel törvényben meghatározott céljának sem. Még kevésbé azon céloknak, amelyek a nemzetközi szakirodalomban megfogalmazást nyertek. A társadalmi szervezetek jelölése alapján, a politikai alapon szerveződő helyi önkormányzatok választási rendszere – leginkább a jelenlegi jogszabályi környezet mellett – a „fair cross section” követelményének a legkevésbé sem megfelelő ülnöki közreműködést eredményez. Mindehhez hozzájárul az, hogy a megválasztott ülnökök konkrét ügyekre történő beosztása ad hoc módon, a megszokás alapján, vagy a bírák kérésére történik és minden tervszerűséget, és a pártatlanság szempontjainak érvényesítését nélkülözi. Elégedetlenségünket az ülnöki és hivatásos bírói vélemények alátámasztják annyiban, hogy a válaszadók többsége a jelenlegi rendszert nem tartja megfelelőnek. Többségük leginkább a bíróságokra bízna a kiválasztás teljes lebonyolítását. A válaszadók túlnyomó része az élettapasztalatot tekinti a legfontosabb kiválasztási szempontnak. miközben a kiválasztás véletlenszerű elemét elutasítja. Kutatócsoportunk határozott véleménye ezzel ellentétben az, hogy egy megfelelő módon működő néprészvétel alapját éppen az állampolgári kötelezettségen alapuló véletlenszerű kiválasztás teremthetné meg, amit a bíróságokon elvégezhető egyéb kiválasztási technikákkal kellene ötvözni annak érdekében, hogy a reprezentativitásra, pártatlanságra vonatkozó követelmények érvényesülhessenek, mellyel együtt akár az élettapasztalatra vonatkozó igények is kielégülhessenek. Összefoglalva kijelenthető, hogy összetételét tekintve az ülnök-társadalom határozottan különbözik a felnőtt magyar társadalomtól: az ülnökök közt erősen felülreprezentáltak az idősebbek (60 év feletti), a nők, az inaktívak (különösen a nyugdíjasok), a szellemi foglalkozásúak és a magasabb iskolázottságúak. Az ülnökök összetétele tehát semmilyen értelemben sem reprezentálja a felnőtt magyar társadalmat. Ez köszönhető annak a kiválasztási eljárásnak, mely a reprezentativitás követelményét sem az ülnökök kinevezésénél, sem azok konkrét ügyekhez történő beosztásánál nem kívánja érvényesíteni.

© Badó Attila - Feleky Gábor - Lőrinczi János, MTA TK

MTA Law Working Papers

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

Székhely: 1014 Budapest, Országház utca 30.

Felelős kiadó: Rudas Tamás főigazgató

Felelős szerkesztő: Szalai Ákos

Szerkesztőség: Hoffmann Tamás, Kecskés Gábor, Szalai Ákos, Szilágyi Emese

Honlap: <http://jog.tk.mta.hu/mtalwp>

Email: szalai.akos@tk.mta.hu

ISSN 2064-4515